

آب در ظرف فرهنگ

رویکرد ادراکی و عملکردی به آب در پارک‌های شهری

آرزو منشی‌زاده
پژوهشگر دکتری معماری

a.monshizade@gmail.com

آب به عنوان یکی از عناصر اصلی باغ در طول تاریخ، رابطه تعاملی و بنیادینی با فرم و سبک باغسازي برقرار کرده است؛ هم‌چنان که در محور اصلی باغ ایرانی و بعدها باغ اسلامی، در بازی‌های آبی باغ رنسانس ایتالیایی، در نمایش‌های پرطمطراق باغ باروک فرانسه، در سطوح گسترده و آزاد باغ انگلیسی و چینی، نقش مهمی داشته است. در پارک‌های معاصر نیز، که خود ترجمانی از ساختار باغ با مفاهیم و جایگاه جدید در مقیاس شهری است، کمتر می‌توان ردپایی از این عنصر نمایشی، مفهومی، کارکردی و ادراکی نیافت، با این تفاوت که مخاطبین خاص و بورژوازی باغ‌های تاریخی جایشان را به مخاطبین عمومی فضاهای شهری داده‌اند و همین موضوع، تعریف و جایگاه آب را در کنار سایر اجزای پارک، متفاوت کرده است.

واژگان کلیدی: آب، باغ، پارک شهری، شهروند، ادراک، عملکرد.

ارتباط آب با مخاطب عام

خلق گردشگاه‌های عمومی که جزئی از پروژه‌های شهرسازی قرن هجدهم فرانسه و با انگیزه سیاسی بود، همچنین گشودن پراتر (Prater) در وین به عنوان «باغ تفریحی برای همه مردم» در سال ۱۷۶۶ و ساخت پارک‌های عمومی انگلیس در اوایل قرن نوزدهم، منجر به ایجاد نسلی از پارک‌های شهری در اروپا شد که باغ‌ها و پارک‌ها را از انحصار خواص خارج نمود و سایر کشورها نیز متأثر از این حرکت اجتماعی و دموکراتیک، اقدام به ساخت پارک‌های شهری نمودند (Van Zuylen, 1994).

جدا از تعاریف متعدد پارک شهری و مقیاس‌های متفاوت آن، عمده‌ترین ویژگی فضایی با عنوان «پارک» در مقایسه با باغ‌های اختصاصی گذشته، به عمومی و همگانی‌بودن و در نتیجه تغییر جایگاه برخی از عناصر تشکیل‌دهنده آن، برای ایجاد ارتباط با استفاده‌کننده عام، بر می‌گردد. ایجاد پارک در دل فضاهای شهری، بستر مناسبی برای شهروندانی است که به دنبال آسایش و رهایی از دغدغه‌های فکری و فیزیکی روزانه، پا به چنین فضایی می‌گذارند و انتظارانشان در طیف وسیعی از فضاهای آرامش‌دهنده تا هیجان‌آور و سرگرم‌کننده طبقه‌بندی می‌شود. لزوم زیباسازی این گونه فضاها در سال‌های اخیر، موجب استفاده از قابلیت‌های آب در طراحی منظر برای ارتباط با

مخاطب و ایجاد جاذبه‌های حسی و ادراکی شده است. تجربیات و نمونه‌های اجرا شده در این زمینه، نشان می‌دهد که آب ابزار مناسبی برای فعال کردن حواس پنج‌گانه انسان و ارتباط عمیق با محیط است و نباید تنها به جنبه‌های بصری و استاتیک آن که تا به امروز مورد توجه بوده، اکتفا کرد، بلکه صدا، بافت، بو، دما، رنگ و حرکت آب در این گونه فضاها می‌تواند در جهت کارایی عملکردی و خاطره‌انگیزی فضا نقش عمده‌ای داشته باشد (Schama, 1996).

آب به عنوان عنصر ادراکی

سرعت و خوانایی بصری نسبت به سایر حواس، موجب می‌شود که جنبه بصری و شکلی آب در اولویت باشد، هم‌چنان که آب ساکن با پدیده انعکاس، نوعی توازن و آرامش را ایجاد می‌کند، نوسان آرام و موج‌گونه سطوح آبی و حرکت ریتمیک و پر قدرت آب در سطوح عمودی و افقی، تأثیر بصری و هیپنوتیک خود را برای تماشا و تأمل بر بیننده خواهد گذاشت (Strang, 2005). هم‌چنان که در طراحی باغ‌های تاریخی از جمله باغ‌های ایرانی از این خصوصیت آب در جهت کانالیزه کردن نگاه، تمرکز و تأکید بر موضوع یا محوری خاص بهره گرفته شده است. البته این گونه برخورد با آب، در نظر طراح و ادراک مخاطب، تنها به احساس بصری ختم نمی‌شود، بلکه از نظر صوتی، دمایی و حتی بویایی

۱: استفاده از الگوی باغ ایرانی و ترکیب شکل خطی و متمرکز آب در قسمت ورودی پارک گفتگو (گیشا) باعث ایجاد فضای حرکتی و مکث کوتاه‌مدت شده است. عکس: نگارنده، ۱۳۸۹.

۳: ارتفاع میز آب و فضاهای حرکتی اطراف آب‌نمای باغ کلارمان در منطقه ۱۳ پاریس، به رهگذران امکان نزدیک شدن، قدم زدن، نشستن و تماس با آب را می‌دهد، در عین حال که بر جنبه بصری آب با سطوح تیره و ایجاد صدا از طریق ریزش آن از دیواره‌ها تأکید شده است.

نیز بر فضای اطرافش اثربخش است. به همین دلیل، فضاهای کنار آب با ایجاد اختلاف دما، رطوبت و تازگی، بسته به نوع شکلشان عموماً به فضاهای بالقوه‌ای جهت تأمل، مکث، توقف، تجمع و حتی سرگرمی‌های جمعی تبدیل می‌شود.

حس تماس بی‌واسطه با آب و قدم زدن در آن، حس آشنایی برای اکثر مردم به شمار می‌رود؛ چنان‌که می‌تواند کیفیت‌های ادراکی متفاوتی چون حس رطوبت و برودت بر روی صورت و بدن در حال گذر از کنار آب تا تماس مستقیم با بافت و حرکت آن را پوشش دهد.

اشکال مدرن آب در پارک‌های شهری

آب با توجه به ظرفی که در آن قرار می‌گیرد و نوع همجواری با سایر عناصر، به طیف وسیعی از عملکردهای حرکتی تا ایستا پاسخ می‌دهد (Schwenk, 1982). استفاده از فرم‌های خطی و محوری در راستای افق همچون کانال‌ها، جوی‌ها که نمونه آن با الگوی باغ ایرانی در برخی از پارک‌های امروزی (تصویر ۱) دیده می‌شود، با هدایت حس بصری و گاهی تأثیر بر حس شنوایی، تداعی‌کننده نوعی حرکت است که عموماً با فرم‌های متمرکزی از حوض‌های چهارگوش و دایره شکسته و منقطع می‌شود. اشکال کلاسیک حوض‌ها، استخرها و دریاچه‌ها نیز از نظر ادراکی، القاء‌کننده نوعی سکون و تمرکز است که حرکت را کند و به مکث متمایل می‌کند و همین موضوع موجب می‌شود که فضاهای مساعدی برای نشستن، توقف و مکث‌های طولانی مدت فراهم شود. نمونه‌های متنوع شکل متمرکز آب را می‌توان در ابعاد مختلف و در ترکیب با سایر اجزاء در پارک‌های شهری چون پارک لاله و ملت مشاهده کرد (تصویر ۲) نمونه مدرن آن، در باغ کلارمان (Kellermann) پاریس، سطح میزمانندی است که علاوه بر انعکاس آسمان و فضای اطراف، امکانی را جهت ریزش آب و تولید صدا و صوت آرام و ممتد فراهم کرده است (تصویر ۳).

حرکات عمودی، مورب و تشدیدکننده آب در آبشارها، حرکات پله‌مانند و فواره‌ها از دیگر اشکال دینامیک و رایج پارک‌های شهری امروزی است که به نوعی از حرکات نمادین و صرفاً بصری فاصله می‌گیرد (Llorca, 2007).

ایده‌هایی از نوع آب‌نماهای خشک (با مخزن پنهان آب) همچون فواره‌های رقصان پارک آندره سیتروئن (Andre-Citroën) پاریس (تصویر ۴)، جوشش آب از سطح زمین در باغ آتلانتیک (Atlantique)، ایجاد فضای مجازی از طریق تولید مه معلق در پارک ژرلاند (Gerland) لیون (تصویر ۵)، یا ایجاد لایه نازک آب در سطوح وسیع که نمونه‌اش در میدان لا بورس (La Bourse) و پارک میلنیوم (Millenium) شیکاگو طراحی شده، همچنین نوع طراحی آبشار پارک برسی (Bercy) (تصویر ۶)، تلاش‌هایی برای نزدیک کردن رابطه میان آب و مخاطب در پارک‌های مدرن است (همان). هرچند به دلیل محدودیت‌های فرهنگی و اجتماعی در ایران ممکن است عملکرد این نوع طرح‌ها تا حدودی و برای طیف خاص سنی و طبقه اجتماعی، جوابگو نباشد.

مدیریت و نگهداری فضاهای آبی

پیشرفت‌های تکنیکی در زمینه‌های هیدرولیک، به طراحان اجازه داده تا با طیف وسیعی از انتخاب فرم و شکل مواجه باشند، ولی مسایل مدیریتی، حفظ و کاربرد منابع طبیعی در درازمدت نمی‌تواند در طراحی پارک‌های شهری ندیده گرفته شود. آب‌نماهای خالی یا فضاهایی که بدون آب تعریفی ندارد، امروزه در پارک‌های شهری به معضل عمده تبدیل شده است (Llorca, 2007). علاوه بر آن به دلیل طبیعت فرسایشی و لجن‌زای آب در طول زمان، تمیز نگه‌داشتن دائمی این‌گونه فضاها، به مدیریت ویژه‌ای نیاز دارد که باید در طراحی و اجرای آن، پیش‌بینی‌های اولیه و لازم اتخاذ شود.

مصادق این موضوع در طراحی فواره‌های پارک آندره سیتروئن، که به عنوان اولین‌ها در دهه ۹۰ مطرح بود، اتفاق افتاد؛ از آنجا که بیشتر، نمایش و جوشش تصادفی آب، مد نظر طراح بود، رفتار بازدیدکنندگان پارک را در طرح اولیه پیش‌بینی نکرده بود. بنابراین "ده سال بعد، در روزهای گرم سال، موجی از کودکان و نوجوانان میان این فواره‌ها که بلندتر از قدشان بود و حتی تابلویی آنها را از دوش گرفتن منع می‌کرد، به بازی و تفریح مشغول شدند و پس از مدتی مدیر خدمات پارک تقاضای اجرای مجدد پوشش کف برای جلوگیری از سرخوردن و آسیب‌های احتمالی و تعویض مخزن آب که کم و بیش و در فواصل طولانی‌تر تعویض می‌شد، برای هفته‌ای یک‌بار را داد و از آنجا که هنوز هم نمی‌توان آب

۴: محوطه فواره‌های رقصان که میان دو حجم گلخانه‌های شیشه‌ای پارک آندره سیتروئن (۱۹۹۱) قرار گرفته، در فصول گرم سال به مکانی برای تجمع بچه‌ها و بزرگسالان تبدیل می‌شود و استفاده‌کنندگان را در فصول گرم سال به حداقل یک‌بار راه رفتن در آب تشویق می‌کند. نمونه آن در پارک آب و آتش تهران نیز اجرا شده است.

۲: شکل متمرکز آب در پارک لاله تهران، عکس: علی عاشوری، ۱۳۸۹.

۵: ایجاد فضای مه‌گونه در گوشه‌ای از پارک ژرلاند شهر لیون، به بچه‌ها و سایر افراد رهگذر امکان قرارگیری در فضا بدون تماس مستقیم با آب و خیس شدن را می‌دهد.

رعایت نکات ایمنی در کنار مسایلی چون بازیافت آب، سیستم‌های بسته و گردش آب نماها، نورپردازی و فیلتراسیون در طراحی پارک‌های شهری از اهمیت خاصی برخوردار است.

مطمئنی برای سلامتی در این نوع پارک‌ها تأمین کرد، اجازه دوش گرفتن در این نوع فضاها به صورت رسمی به مردم داده نمی‌شود" (Les fontaines ne coulent pas de source , 2004) . پیش‌بینی رفتارها و

نتیجه‌گیری

در طراحی فضاهای شهری امروز که پارک جزئی از آن را تشکیل می‌دهد، به ایجاد ارتباط صمیمی میان امکانات شهری و مخاطبان، برای تقویت حس شهروندی، توجه بیشتری می‌شود و آب به عنوان یکی از ابزارهای قابل استفاده در این راستا، مطرح است. نمایش‌های غول‌آسا و نمادین به مقیاس‌های انسانی‌تر و قابل دسترس‌تری تبدیل شده است، به طوری که آب تنها ابزاری بصری برای نمایش و نمایاندن در فضاهای شهری نیست، بلکه غیر از جنبه فیزیکی آب، قابلیت‌های ادراکی و متناسب با حواس پنج‌گانه، جهت ارتباط نزدیک مخاطب عام با این عنصر حیاتی و روح‌بخش، فراهم می‌شود. توجه به مصالح انتخابی، مقیاس انسانی، مسیرهای حرکتی، رعایت استانداردهای فنی و ایمنی، طراحی چهارفصل و آرایه فرم‌های عملکردی متناسب با حضور آب و سایر عناصر پارک، می‌تواند به ایجاد درست این ارتباط کمک نماید.

تجربیات متعددی در سطح پارک‌ها و بوستان‌های ایران در سال‌های اخیر در راستای اهمیت به مفاهیم «فرهنگی»، «تاریخی» و «نمادین» آب انجام شده است ولی هنوز جای یک رویکرد عملکردی و ادراکی نسبت به این عنصر مهم در طراحی منظر و در جهت ارتباط با مخاطبین عام، خالی است.

۶: در پارک برسی پاریس (۱۹۹۷) از اشکال استاتیک و دینامیک آب متناسب با عملکردهای مورد نظر در بخش‌های مختلف پارک استفاده شده است.

www.jmlwaterfeaturedesign.com

مأخذ تصاویر

منابع

• منشی‌زاده، آرزو (۱۳۸۸) *مطالعات فاز ۱ پروژه آب‌نماهای شهری تهران*، سازمان زیباسازی شهر تهران، مشاور: مهندسین مشاور م‌آب.

- Baridon, Michel (2008) *L'eau dans les jardins d'Europe*, Mardaga, Belgique.
- Dreiseitl, Herbert (2009) *New Waterscapes*, Birkhauser.
- *les fontaines ne coulent pas de source* , 2004.
- Llorca, Jean Max (2007) *l'eau en forme et lumière*, France.
- Schama, Simon (1996) *Landscape and memory*, London: Fonta press.
- Strang, Veronica (2005) *Common senses: Water, sensory experience and the generation of meaning*, Sage.
- Schwenk, Theodore (1982) *Le chaos sensible: Création formes par les mouvements de l'eau et de l'air*.
- Van Zuylen, Gabrielle (1994) *Tous les jardins du monde*, Gallimard, P.107.

